

ЕПСКИ БЕСЕДНИК ФИЛИП ВИШЊИЋ

Вишњићев пресудан утицај на устаничку епику не огледа се само у томе што је највише песама у Вуковој збирци он сам певао, већ и у томе што је својим песмама, у тренутку док је Устанак трајао и он састављао нове устаничке хронике, утицао и на остале певаче. Сржна беседничка компонента, чињеница да је међу свим певачима и казивачима епских народних песама Филип Вишњић највећи наш епски беседник јесте оно што до сада није уочено у богатој литератури о песничком делу Филипа Вишњића.

Кључне речи: Филип Вишњић, Први српски устанак, епска народна књижевност.

Певач и песник Филип Вишњић, по сведочењу Лукијана Мушицког, „пређе востанија србског није једну песму сам сочинио“. На иницијативу Српског ученог друштва да се прикупи што више података о животу слепог гуслара после његове смрти, „како би се с временом могла написати потпуна биографија знаменитог српског певача“, Теофил Димић, управитељ школе вардинске регименте, одлази у Грк. У његовим белешкама истиче се Вишњићева везаност за граничаре и граничарску традицију, не само по томе што је живео у кући граничара Радишића у чијој је гробници и сахрањен, већ и зато што је путовао и гостовао у граничарским срединама, пре свега у Панчеву, где је одјек Устанка био снажан и у смислу националног буђења веома

плодотворан. У том смислу значајна су и његова стална гостовања по сремским манастирима, па је, тако, захваљујући старању Лукијана Мушицког, у манастиру Шишатовцу забележено 1814. и 1815. године највише његових песама. То је простор на којем је Вишњић својим епским репертоаром деловао у периоду после слома Првог српског устанка, у време припреме Другог устанка и за време његовог трајања и непосредно после његовог позитивног исхода. Првобитна варијанта песме „Бој на Мишару“ објављена је 1814. године у *Малој простонародној славеносербској пјеснарици* Вука Стеф. Карацића, а његова јединствена песма „Почетак буне против дахија“ објављена 1815. године у Вуковој *Народној србској пјеснарици*. Ова Вишњићева песма, објављена пре две стотине година први пут, била је разлог да се у светској књижевности огласи да и српски народ има своју класичну литературу, свог Хомера.

Вишњић је, по свему судећи, сам испевао песме о Устанку. Те песме су забележене непосредно по свом настанку, нису доживеле процес преношења, „понародњавања“, чак се веома тешко може претпоставити да су биле прихватане од стране других певача, односно да су певане. Захваљујући понајвише књишком, повратном дејству, оставиле су снажан траг у песмама других певача о Устанку и бојевима за слободу. Вишњићев пресудан утицај на устаничку епiku не огледа се само у томе што је највише песама у Вуковој збирци он сам спевао, већ и у томе што је својим песмама, у тренутку док је Устанак трајао и он састављао нове устаничке хронике, утицао и на остале певаче. Градећи свој јединствени песнички израз, Вишњић је градио и општи израз народних певача, хроничара, наше укупне епске усмене традиције, те су Вукове песме о Устанку у Србији, на овај или онај начин – Вишњићеве. У своје *Огледало српско* Његош је унео чак девет Вишњићевих песама, а у његовом *Горском*

вијенцу нашле су се кључне Вишњићеве беседничке синтагме попут: *борба непрестана, црвен пламен свезан је за небо (црвен пламен за небо свезали), јуначка слобода, јунак срца слободнога* (јуначкога). Овим стиховима јасно је означена епска вертикала српског песништва.

Оно што до сада није уочено у богатој литератури о песничком делу Филипа Вишњића, јесте сржна беседничка компонента, чињеница да је међу свим певачима и казивачима епских народних песама Филип Вишњић највећи наш епски беседник. Да су најснажнија места у његовим песмама управо беседничка, начињена по угледу на „Комаде косовскијех пјесама“, који су се издвојени, сами за себе, изговарали у подобним приликама као готова и независна беседничка целина, да је управо захваљујући тим и таквим беседничким комадима Вишњић у устаничкој епици оживео косовски мит и тиме још више утврдио епску вертикалу.

Сем тринаест устаничких песама, од Вишњића из његовог старијег репертоара Вук је забележио само четири песме. Но, и оне су са снажним беседничким елементима. Две су беседе у целини. Песму „Опет св. Саво“ Вук је објавио у другом тому *Народних српских пјесама* 1823. године, одмах иза варијанте „Свети Саво“, коју је забележио од следеће Степаније. Обе се варијанте односе на сабор код цркве Грачанице, на којем Сава Немањић говори на шта му је отац „расковао благо“, наводећи скраћен списак немањићких задужбина (цркава и манастира). Обе ове песме јесу беседе о највишем степену задужбинарства, закључно са завршним стиховима у којима се задужбинарски подвиг благосиља:

Што носили, свијетло вам било!
Што родили, све вам свето било!
И што рече господа ришћанска
На састанку код бијеле цркве,
Штогаоћ рекли, код Бога се стекло.

Песма „Свети Саво и Хасан-паша“ јесте библијска беседа о чудима која чини српски светитељ, примењена на стравичну праксу у Устанку да се пале српске богомоље и скрнавe светилишта. Вишњић Св. Сави даје змајска обележја, митске силе: „Модар пламен светитељу Сави, / модар пламен из уста му плану“; светац силну турску војску која је изнад цркве „поље притиснула“ помамаи и забуни, а паши узима очи, и ноге и руке. Тек када се паша покаје, измоли од игумана молитве и обећа силне прилоге цркви, долази до свечевог опроста. Није искључено да је ову епску беседу Вишњић певао и пред виђеним Турцима пре Устанка као упозорење, а да су ови имали разумевања за такву песму, јер је и у Турака постојао култ Св. Саве.

Вишњићеве епске беседе у устаничкој епици упућене су свим Србима. То је њихова основна одлика. У више песама он то истиче понављајући исту завршну импровизацију: „Ова пјесма свјема Србињима, / од мен’ пјесма, а од Бога здравље!“ („Бој на Лозници“; „Луко Лазаревић и Пејзо“; „Станић Станојло“). Завршни стихови осталих песама најчешће чине беседничку поенту о спомен-костурници, о упамћењу међу Србима опева-ног догађаја и храбром држању устаника – „докле тече сунца и мјесеца“. Беседничке целине најчешће долазе од стране самог певача, али су далеко успелије оне које управним говором казују јунаци песама, често Турци.

Уводни део песме „Почетак буне против дахија“ јесте спој Вишњићевих „комада од устаничких пјесама“ који су се и независно преносили усменим путем као готове беседе, којим се сазивало и зазивало на Устанак и борбу за слободу у време Устанка, па све до наших дана. Прву казује певач на уводном месту које се, по законитостима усмене епске песме, по правилу користи за призивање више силе да певачу да снаге и надахнућа да опева неки догађај. Нимало случајно, Вишњић у ову беседу уводи Св. Саву („Гром загрме на светога Саву

/ усред зиме кад му време није“), а у њено средиште, као уосталом и у свим осталим устаничким песмама, издваја сиротињу рају, „црвописак“ који су кнежеви, дижући буну, на душу узели. Беседе које изговарају Турци упечатљивије су и убедљивије јер о српском јунаштву и пркосу говори друга страна. У том смислу издваја се каталог кнежева из беседе Фочић Мехмед-аге у којем се набрајају кнежеви свих седамнаест нахија које најпре треба посећи. Објашњавајући разлоге, Фочић Мехмед-ага понавља, са малим ораторским варирањем, исти беседнички рефрен: „Он је паша, а ја сам субаша“ (за групу кнезова уводи се множина: „Они с’ паше, а ја сам субаша“, „Они паше, а ми смо субаше“, а за Карађорђа вели: „Он царује, а ја субашујем“).

Другу беседу са турске стране изговара старац Фочо. То је беседнички дијалог оца и сина који индиректно треба да преокрене здужност свих дахија да крену у сечу кнежева. Пун је реторских фигура: умножавање („Једног посјећ’, а два ће утећи; / два пос’јечи, четири одоше“), пророчнички рефрен („Ово, наше, дуго бити не ће, / него ће се пром’јенити царство“), ефекат наслућивања испуњења прореченог уз помоћ небеских прилика („Виш њих јарко помрчало сунце“).

Прва од две беседе српских јунака јесте клетвеничка беседа коју изговара кнез Алекса пре но што му одсеку главу: „Бог убио сваког ришћанина, / који држи вјеру у Турчину! / Ах Јакове, мој рођени брате! / Ти не држи вјере у Турцима, / Ђе с’ удесиш, удри се с Турцима.“ Другу изговара Карађорђе. Започиње је књигом: „Сваки свога убијте субашу; / жене, ђецу у збјегове кријте“, наставља беседничком претњом упућеном Турцима затвореним у градовима, а завршава је обраћањем Дрини:

Те градове раја начинила,
Градила их по девет година,

Кадра их је за дан оборити
 И са царем кавгу заметнути;
 А када се с царем завадимо,
 Да устане сви седам краљева,
 Да нас мире, помирит' нас не ће;
 Бићемо се, море, до једнога.

 Дрина водо! племенита међо
 Измеђ' Босне и измеђ' Србије!
 Наскоро ће и то време доћи,
 Када ћу ја и тебека прећи
 И честиту Босну полазити!

У осталим песмама налазимо низ беседничких општих места, најчешће у структури антитезе, као и беседничких поетских слика у којима се сагледава целина Устанка: „Сву је Мачву тама попанула: / није тама ода зла времена, / ни година, што родити не ће, / већ је тама од пра' пушчаног“ („Бој на Чокешини“).

У песми „Бој на Салашу“ Вишњић у уста стражарчета (невиног младића што појачава уверљивост), ставља клетвеничку беседу упућену кнежевима који пију и „попијевају“ док „сиротиња у невољи цвили“:

Тко је вама коње набавио?
 Тко је вама чоху порезао?
 Тко ли вам је поков'о оружје?
 Разма јадна сиротиња раја,
 Пак с Турцима рају завадисте,
 И Турцима сада издадосте;
 Што чините? да вас Бог убије!
 Што чините, јер се не бијете?
 Не бијете, јал' се предајете?

Варијанту ове беседе, одјек њен, изговориће вила кнежевима у песми „Луко Лазаревић и Пејзо“: „Жље за-

спали, српске поглавице! / Жље заспали, зао сан усни-
ли! / Тешко су вас преварили Турци ... Ђе је ваша вала и
јунаштво? / Што чините? Јер се не бијете?“

У песми „Бој на Салашу“, иза беседе, следе ко-
совска беседничка заклињања: „Ко те изд’о, издало га
љето! / Бијело му жито не родило! / Стара њега мајка не
виђела! / Њим се мила сестра не заклела!“. Песма је пре-
пуна беседничких фраза, које јунаци изговарају прили-
ком испијања чаше побратимства како би се обезбеди-
ли да ће, ако приликом јуриша погину, бити покајани
(„Србљи вичу: ’За вјеру ришћанску / и за славу имена
Српскога!’“).

У песми „Кнез Иван Кнежевић“ Вишњић опева
чојство особите врсте. У њој доминантно место заузи-
ма беседа кнеза Ивана Кнежевића у којој моли окупље-
не Србе да откупе и избаве српско робље: „Ко не има од
срца порода, / ев’ сад може срца отворити...“. У песми
„Милош Стоићевић и Мехо Оругцић“ беседа Луке Лаза-
ревића тиче се призивања пешака и коњаника да здуш-
но ударе на Турке. На беседнички начин понављају се
позиви да пешаци притегну опанке и потпраше „пушке
гарабиље“, а коњаници да притегну колане и припашу
сабље, јер ваља Турке сусрести у пољу, на мегдану сви-
ма на видику: „Ваља, браћо, дочекати Турке, / по равну
се пољу поћерати, / на св’јетлу се сабљу огледати, / сра-
мота је побјећ’ са мејдана“. У завршној импровизацији,
Вишњић нам оставља прелепе беседничке стихове у
којима се велича подвиг Милоша Поцерца, којима се
директно везује за косовски мит и космичку митоло-
гију, за Милоша Обилића:

Весели се, под Цером Поцерје!
Којено си гн’јездо соколово:
Кад Србину буде за невољу,
У тебе се по соко излеже,

Те Србину буде у помоћи.
 Весели се Милошева мајко,
 Ти, која си Милоша родила.
 Весели се, Поцерац Милошу!
 Десна ти се посветила рука!
 Која знаде погубити Меха,
 Свим Турцима раброг поглавара,
 А Србима свима душманина.
 Весели се, Поцерац Милошу!
 Дуго ти се име спомињало:
 Докле текло сунца и мјесеца!

У песми „Бјелић Игњатије“ Игњатије који добија подршку од Стојана Чупића да се освети за смрт Мића Шуманца захваљује се Змају од Ноћаја „на слаткој беседи“. Филип Вишњић је у Устанку био певач Стојана Чупића, од Чупића добија дарове за своје певање. Управо те песме у којима се помиње Чупић најпре су певане пред устаницима у Чупићевом логору. Отуд и беседе које се везују за Чупића имају и ту личну димензију. Војводу Чупића Вишњић стално истиче у песмама, некада тек да се нагласи да је и он дошао на јуначко славље, иако у опеваном боју није ни учествовао. Реч је о беседи „Хвала Чупићева“ начињеној у форми каталога јунака:

Ој ти Ђорђе, од Србије главо!
 Ја с' не бојим цара силенога;
 Пуст' их на ме, ако су ти тешки;
 Турци на ме ударит' не смију,
 Док ј' у мене мојих капетана
 И момака, лава одбранијех,
 Кој' б' на ватру живу ударили...

Јединственост Вишњићевих песама о Устанку обезбедили су веома рани почетак процеса митиза-

ције и веома чврста веза са митом о Косовској бици. То је у толикој мери изражено да се може говорити и о првом стадијуму настајања епа о Устанку: исти ликови јављају се у више песама, при чему се из песме у песму наставља и развија наративни ток (Стојан Чупић, Али-паша; прича о сабљи задобијеној у Косовској бици). То је разлог што је у Вишњићевим песмама у први план дошло епско беседништво, почев од онога који се држи пословица, посебно епских у десетерцу, па све до посебних беседа начињених по узору на „Комаде косовскијех пјесама“. Управо ове кратке епске беседе Филипа Вишњића учиниле су да његово песничко дело тако дубоко уђе у народ и да више од два века бива уграђивано у српску књижевну и културну традицију, у укупну српску духовност.

Управо Вишњићеве беседе биле су пресудне истре да Његош начини јединствену епску хероику, коју започиње стихотворном историјском читанком свога рода, заокруженом у *Гласу каменштака*, *Свободијадди* и *Огледалу српском*, те својим делима – *Лажни цар Шћепан Мали* и *Горски вијенац* – којима се издвојио као велики српски песник који је на најдостојанственији начин обележио судбоносно и васкрсно раздобље српског народа.

Полазећи од Вишњићеве епике устанка, у којој се опевају вожд Карађорђе као избавитељ Србије и храбре војводе и њихови бесмртни подвизи, Његош у *Огледалу српско*, међу педесет и девет изабраних песама, из лајпцишког издања Вукове треће књиге *Српских народних пјесама* (1923) прештампава чак девет Вишњићевих устаничких песама. Из овога следи неминовно питање: шта је то суштинско што повезује Његоша са Вишњићем. Показано је много тога по чему он следи Вишњићево дело, да је за њега, као и за Вишњића, *Карађорђе бич тирјанах*, *бесмртник који из мртвијех Србе дозива*, који *дуну живот српској души*. Отуда Ње-

гош свој *Горски вијенац* посвећује „Праху оца Србије“, Карађорђу. *Огледало српско* је и хронолошки непосредно претходило *Горском вијенцу* и зато у овим књигама провејава исти вишњићевски дух.

Тај вишњићевски дух се, по мени, налази у жанровском контексту *епске беседе*! У *монологу* као битној одлици беседничког поетског, епског, наратива. Монолог налазимо у епским беседничким целинама Вишњићеве устаничке епике, у целокупном Његошевом делу за које Матија Бећковић наслућује да је у основи један сложени монолог великог песника, да су ликови у *Лажном цару Шћепану Малом* и *Горском вијенцу* тек накит да се нешто у тоталу поручи народу.

Његошева епска беседа је, у односу на Вишњићеву, израз на вишем степену исказане силе ослобођеног народног језика, онога што се вековима слагало у традицији усмености када је реч о народној историји памћеној и преношеној усменим путем. То вековима таложено у његовом делу „провалило је“, како то Бећковић реторички формулише, што је омогућило да Његошево дело обезбеди себи дуговеко памћење и рецепцију трајног интензитета. Управо стилизована епска беседа допринела је да се Његошево дело покаже и прима као нешто ново у српској литератури иако је, на први поглед, веома блиско епици, традираном, традицији епске народне песме. Ново и громадно у његовом делу јесте управо на маестрални начин оживљена усменост, боље рећи форма највишег степена усмености. То више није само круна усмености вековне традиције епске песме, у којој се певач обраћа групи окупљених слушалаца, већ сублимирана усменост достојна да је песник пренесе читавом српском народу.

Иво Андрић јесте издвојио Његошев стих „Нека буде што бити не може“ као стих каквог нема у светској литератури. Али, тог стиха, нешто другачије фор-

мулисаног, има у Вишњићевом делу. Најзад, овај стих у *Горском вијенцу* Његош спаја с цитатом Вишњићевог стиха о борби непрестаној, тако да се реторички дистих одиста прима као вишњићевски:

Нека буде борба непрестана!
Нека буде што бити не може!

Управо то што казују ови стихови чини саму срж епске вертикале српског песништва.

То је разлог што усмена писменост нашег народа, његово памћење историје има значај не мањи од оне писане коју баштинимо од средњовековне писмености која је настајала уз дворове и манастире и преписивачке школе, у летописима и родословима. И када је Вук ту усмену писменост извео у први план историографије и песништва, када је кренуо онолико самоуверено у језичку и правописну реформу, то не можемо олако означити ретроградним чином понародњавања, угађања неписменом народу, револуцијом која је успорила развој српске књижевности у правцу модернијих европских токова, без обзира што је тадашња српска књижевност била на периферији периферије Европе, узимајући у обзир и Видаковићеве романи и посрбе трећеразредних европских приповедача, у време када чак и средином 19. века уредници српских књижевних периодика вапе да дођу до неке аутентичне српске приповетке. И баш тада, 1853, Вук објављује своју „књигу над књигама“, како вели Сава Дамјанов, *Српске народне приповијетке*. У њима Јакоб Грим налази благо фикционалности српског народа, распојасане шале, игре са језиком и пределним говорима (како је Стерија, док је још био вуковац, именовао локалне говоре и дајући примере тог говора из околине Вршца) који стичу право да се равноправно сматрају делом књижевног језика. Грим

ће редиговати Минин превод српских народних приповедака и објавити ову књигу већ 1854. у Берлину са дивним предговором у којем поручује да српски народ није само роб епске вертикале, који има „живог Хомера“, већ да он не заостаје за осталим европским народима ни када је у питању измишљање, маштање, дубоко митско проживљавање, бајковитост првога реда.

Academician Miodrag Matićki
Serbian Academy of Sciences
and Arts, Belgrade

EPIC ORATOR FILIP VIŠNJIĆ

Višnjić's decisive influence on the uprising epic is not reflected only in the fact that he sang most of the poems in the Vuk's collection, but also in the fact that in his poems, while the Uprising lasted, he compiled new uprising chronicles, but also influenced on other singers. The fact that among all the singers and poets of epic folk songs, Filip Višnjić, our greatest epic orator is what has not been noticed so far in the rich literature on the poetic part of Filip Višnjić.

Key words: Filip Višnjić, First Serbian Uprising, Epic Folk Literature.